

Літературна критика

Надія Ференц

“ДУШУ ТУТ СВОЮ ВИПОВІДАЮ”: ПОЕЗІЯ МИКОЛИ ІЛЬНИЦЬКОГО

Це рядок із вірша Миколи Ільницького “Смутно щось було мені учора”. Поет порівнює душу з вокзалом, до якого “шохвилі заблукані чалять Енеї”. Образ душі – провідний у найсвіжішій на сьогодні збірці “Вересневі відлуння”*. Відомий теоретик, історик літератури і критик не вперше приходять до читача зі своїм поетичним доробком, знаємо його як поета за збірками “Земні артерії” (1965), “Мозаїка доріг” (1980), “За роком рік” (1988). “Вересневі відлуння” засвідчують, що М. Ільницький як поет перебуває в добрій мистецькій формі.

Ключовий образ збірки – час. Плин часу – це прощання з дитинством і молодістю, вони – за горизонтом і ніколи не повернуться, “пропали, аки обри”. У кожній ювілейній чаші осідає “крапелька гіркого полину”. У пам’яті мила серцю ріка дитинства “Горинь”: “Де запливли ті води нині? / В яким далекім океані?”. Можливо, ті води дитинства “Біліють снігом на вершині. / Туманами на оболоні, / Що осідає нам на скроні?” (32). Градацію думок і почуттів поет передає повторами рядків, дієсловами в минулому часі й ностальгійним рефреном “А ми купалися в Горині”.

У плині літ зостався ніжнорічний спогад про батька, який переносив ліричного героя через річку (“Спогад про батька”). Про пережите нагадує старий блокнот, де зафіксовані “події, факти, виписки і дати, / Хапливі інтерв’ю, дзвінки цитати” (33). Проминання часу – це печаль, гіркота втрат найдорожчих людей. Озивається тихо й тужить у пам’яті мамина пісня (“Це було на березі дороги”). Щемливі світлопечальні спомини про матір “в душі вміститися не годні”, вони написані з голосу серця. Почуті з уст матері в далекому дитинстві слова “Звучать неначе сказані сьогодні”. Із роками стихає біль, та, коли заболить серце, постають у пам’яті щоденні материнські турботи, хвилювання за родину, її листи. Споминальним творам М.Ільницького властиві глибокий ліризм, елегія мінорність, які не залишають байдужим серце читача.

Життя в поезії М.Ільницького – це постійні зміни, рух, розвиток. Динаміку часу поет передає образами дороги, поїзда, літака, ріки, течії, води, хвиль, птаха, крил, бігу, вітру, ходи, пориву, потоку: “Усе летить, як в театральнім дійстві” (“Медитація”). Поет відчуває крила часу: “Міняються у Спілці літстудійці, // міняються човни на бистрині, //...Й слова, якими кликав я кохану” (77). Змінюються “береги над плинністю ріки”, минає серпневе літо (“І ще не натяглись поміж бадиль”), мчать поїзд, потічок (“По малину”), ріка дороги в липову алею (“Розтав туман над чорною ріллею”), летять комоні шляхом битим (“Немов возів неквапні шпиці”).

Час нестримний: “Не можу я вловити жодну пору”, – зізнається поет. Промчала, як навала, весна (“Весни цієї я не встиг збагнути”), “Вода біжить, мов коні карі” [“Вблагати, викрасти зі злості”]. Тече крізь пальці літо (“Ой літо, літепло, тепло!”). До речі, у художній моделі світу поета вода – атрибут чи не найбільш уживаний. Спостерігаючи за швидкою течією річки, автор уявляє себе гірською річкою:

* *Ільницький М.* Вересневі відлуння. Поезії. Переклади. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 230 с.

Я теж сьогодні, як гірська ріка, – І втіхи мені більшої нема.
Хай рівний шлях на мене наріка, – Докіль мої мости не спалить осінь
Бо щось мене по всіх усядах носить І тихо слід не замете зима (66).

Вражаюча здатність поета відчувати єдність із природою, передати синхронізованість стану природи й ліричного героя. Його захоплює безіменний потік, що ледве подає голос, але не обминає гори, здатний пробити камінь у скелі (“Потік”). Який промовистий асоціативний образ!

М.Ільницький любить спостерігати, “як тече собі ріка” (“Знов на землі зарум’янилось літо”). Із річкою, течією пов’язаний образ хвилі, виру, плавби, весла. Пливе пором, “Хвилі – наче коні в милі”; “Пливуть слова, наче тиха вода... / У далекі моря чи у роки далекі” (“Тихий вечір бредє чередою корів”). Хоча хвиля гойдає м’яко, не можеш повернутися додому, “до берега крутого допливти” (“В тім спогаді, як в морі штормовому”). Юрмальські сосни хиляться од хвилі, “неначе напнуті вітрила / Мов перед стартом бігуни” (“Юрмальські сосни”). Кожна крона – наче птах.

Усе єство поета пройняте передчуттям дороги і хвилювання: “я кудись не встигну” (“Передчуття дороги”); мимовільно з’являється каяття “за справи ще не розпочаті” (“Я сумував би за весною”) і заклик: “Шануймо днину. Хай не гине зайво”. Це життєва позиція М.Ільницького. Рух, дія – його кредо. В елегійній ліриці поета наявні екзистенційні модуси зажури, муки, печалі, щему, туги, скорботи, ридання, остраху, тривоги, провини.

М.Ільницький залюблений у Карпатський край із його горами, полонинами, лісами, інкрустованими зупинками. Хоч би де він побував, снить рідним краєм, “мов перелітний птах, щоночі уві сні додому лине” (“Юрмальські сосни”), на чужині знаходить те, що нагадає йому Львів: “Стриміли в небо вежі вечорові / Такі ж псевдоготичні, як у Львові” (20). Поет щиро пишається своїм родом, своїм хліборобським корінням, переконаний: “Без кореня знесуть вітри”.

Талант М.Ільницького як поета яскраво виявився й у пейзажній ліриці. Він поетизує дивосвіт природи в усі пори року, природа в його ліриці – у постійних змінах, у розвитку. У весняних пейзажах домінує оптимістичний настрій. Весна – то пробудження землі, що марить зеленою доміною пшеницею й отавою, золоті дощі з громами і блискавками (“Лежить земля, немов Даная”), уособлення молодих поривань. Поет відчуває її “тендітний невловимий подих”, гінке шаленство соків під корою тремтливих гілок, що невдовзі вистрелять бруньками. Він любить народження весни, передає його без словесних красивостей – звичайними дієслівними повторами: “Весна усе заповонила враз, / Заговорила гомінким потоком, / А потім розгулялась, розлилась / Рясного цвіту молодим потоком” (51). Здається, навесні ширшає поле, стає вищим небо й сонце рветься догори.

Пейзажі М.Ільницького психологізовані. У мотив весни поет додає ідею плінності часу, яку передають дієслова минулого часу й заколисувальне римування – один із засобів навіювальної поетики: “Забіліло поле, забіліло, / Закрутило снігом, замело, / Все, що відгулялось, – відболіло, / Все, що відбувало, – відбуло” (“Забіліло поле, забіліло”, 49). Така наспівність, музичність, поєднана з елегійністю, – ознака багатьох творів, які репрезентують сугестивну лірику поета.

Елегія вражень постає на очах, її творять яскраві зорові образи з несподіваними епітетами:

Між берегами лип – волого, грузько. Ще цвітом сад весну не ошасливив,
В канавах дрібно брижиться вода. Іще темніє яблунева віть,
І на одній нозі задумавсь бузько, – Одні лиш тільки легковірні сливи
Либонь, про місце для свого гнізда. До неба тягнуть пелюстки суцвіть (55).

Весна минає швидко, як навала, її не встигнеш збагнути. Скоро минуше й літо: “Прийшло, настигло, оглушило, / Гарячим променем прошило, / Крізь пальці тихо протекло” (“Ой літо, літепло, тепло...”, 78). У більшості літніх пейзажів панує

піднесений настрій. Літо символізує повноту життя, воно затишне, тихе, як добробут (“Іронічне”), рум’яне, прикрашене білими лілеями, озвучене бджолами, криком перепелів. Літні пейзажі освіжають всеочисні грози, зігріває сонце після дощу із блискавкою і громом.

М. Ільницькому більше імponує молоде літо: “А молодого літа бистрий біг / Мені все більше голову туманить” – зізнається у вірші “Іще не натяглись поміж бадиль” (60). Відхід літа викликає елегійний настрій. Його творять босі ноги бузьків, змерзлі від холодної роси, порожні гнізда пташок, стерня по скошеній траві (“Гріє бузьок босі ноги в комиші”), грушка, що недавно зеленим рукавом маяла, а тепер у підвіконня стукає кістлявими пальцями (“Це літо, мов нитка крізь голку”), “сива мла ожини”, стомлене стебло осики, що б’є тривогу листом, останній грім, прощальний крик якого нагадує зраненого оленя (“Кінець літа в горах”). Коли відлітають гуси й вогонь, обернувшись димом, нерадо вертає на землю, стає на серці тривожно, немов у покинутій хаті. І так хочеться “...літо це собі лишити – / З цією юною грозою, / Із прохолодною росою, / Зеленим деревом, із птахом...” (57).

У пейзажній ліриці М.Ільницького, і не лише в ній, панує зорова пластика. Поет винахідливий у пошуках оригінальних виражальних форм:

Навкруг стерня – і серце тихо стерпне: Вколосся об зрізане стебло...	Аж до півнеба скирти піднялися. Розсміялися, немов одвіку тут.
Стерня безпечно владарює в серпні	Наїжились стерні короткі списи, Ревниво їхній спокій бережуть (66).

Відхід літа, початок згасання природи, прощання з теплом і різноцвітом викликає смуток, серпневі пейзажі позначені осінньою тональністю. До речі, вона властива багатьом творам поета.

Осінній календар у ліриці М. Ільницького відкриває вересень – місяць народження поета. Збірка “Вересневі відлуння” починається з вірша “Вересневе”:

Вересень душу полонить, як невід.
Я вересневий, я – вересневий.
Навіть ранковий далекий мій березень –
Це, мабуть, просто обернений вересень (7).

Кольорова структура осені вміщує синестезійні образи червоної тиші, що паде на ліси, мінор сивих струн (“Іще не натяглись поміж бадиль”), жовті, червоні, білі пелюстки, що заснули в маковій зерні (“Покотились голови іванові”), вона озвучена “дзвінками громами”, що лунають, “як повстання” (“Осінній перший день такий”). Портрет осені містить і запах полину.

За характером світобачення, навіювальною природою лірики М. Ільницький – імпресіоніст. Поширений засіб сугестії в його творах – словесні повтори, алітерації, які надають мелодійності та наспівності. Осінь викликає закономірні асоціації з осінньою порою в житті людини – порою згасання, смутку, тому сповнена гіркотою та зажурую. Осінні пейзажі пройняті настроєм проминальності життя:

Приходить осені покута І облягає доокіл, Немов Стефанік із Покуття Сідає за письмовий стіл.	З журбою-болем наодинці, Серед покути із покут, Важкі думки, немов ординці, Над ним вчиняють самосуд (67).
--	---

Така сугестивно-умовна картина осені з виразним рельєфним образом вдало передає настрої ліричного героя поета.

Зимові пейзажі автора сповнені переважно радістю, оптимізмом і захопленням, урочистою білосніжністю зими, святковий настрій творять динамічні образи, заколисувальне римування, зокрема внутрішньорядкове:

Закрутило снігом, замело,
Все, що відгулялось – відболіло,
Все, що відбувало – відбуло.

Затріщали, загули морози,
Заскрипіли сосни, явори,
Виглянуло сонце з-за гори,
Наче засміялося кризь сльози (49).

Лексико-звукова організація вірша має навіювальний характер. Зимовий пейзаж освітлений сонцем. Цей солярний образ слугує також атрибутом літніх, весняних і осінніх пейзажів. Зимові картини творять цікаві візуальні образи: “вітер сніг ретельно лиже / Мов кіт запорошилу шерсть”; “Зима... / Мов біле гуся крильми б’є” (“Білий іній, білий сніг”), крутить небо зоряний вертеп. Серед січневих декорацій звисає вузький серп місяця (“Літній сон узимку”). У зимових пейзажах живе передчуття весни й літа: в уяві непомітно зникає, як набридливий гість, тіло снігу, ясне сонце будить землю (“Як ранній гість той перший сніг”).

Виразником емоційних станів у поезії М. Ільницького є кольори та їх відтінки, які активізують наше сприйняття. На кольорах базуються зорові образи. У палітрі кольорів поета – білий (білий сніг, день, білопера хвиля, зимове поле, сторінки паперу, білі сосни), світлий (світле чоло неба, доля, світлі чола людей). Вони символізують радість, чистоту і святість почуттів. Зустрічаються також сивий, сизий, срібний і голубий. Сиза хмарина, сива голова, степ, гриви морських хвиль, сивину нагадує жовта стерня, сивий попіл. Синій морський горизонт, скло дороги, далекі гори, хвилі річки Горинь, смужка неба, небокрай.

У літніх пейзажах закономірний зелений колір, зелена конюшина, зелені вруна, зелена кров лісів і полонин, зелені береги левад, зелений тихий шум смереки на могилі чоловіка, убитого деревом (“Уважно книгу цвинтаря простеж”), зелені береги левад. Використовує поет і червону барву: червоне призахідне сонце, літній тихий вечір бреде чередою червоної масті. Рідше зустрічаємо рудий, малиновий, бронзовий кольори: “Хтось ліс над потоком / рудою фарбою квацяє”, малинові уста й небо на малиновій горі, бронзою беруться осінні клени. Не обходиться поет і без чорного кольору. Чорні страти епохи сталінізму, чорними хустками мають “в печерах сірих кажани”, чорна ніч, рілля, чорний ліс. Рідше вдається поет до темного кольору: темна темінь, коли летіти літаком уночі. Кольористика посилює ефект живописності.

М. Ільницький уміє слухати природу. Його поезія – свято кольорів і звуків. Блакитний небозвід б’є у дзвони, дзвони супроводжують труну з тілом Шевченка. Дзвонять у прозору просинь зважнілі від роси яблуні, дзвонить колосся наприкінці літа. Дзюркоче тихо й лагідно струмок, дзвенить грім по морозі. Окрім дзвінкоголосся, зустрічаємо скрип, тріск, шум: скриплять сосни, явори, шумить ліс, весняна вода, гроза. Якщо дзвін здебільшого передає почуття радості, то в шумі, скрипі криється тривога.

Для звукового увиразнення поет удається до дієслівних повторів і алітерацій. Дослухаймося до звучання цього катрена: “По америках, росіях / Я ім’я твоє розсіяв. / Сіяв, сіяв сон-травою – / Сходить болиголову” (97).

У поезії М. Ільницького багато сонця. Сонце на ніч сідає там, де вставало зрана, навесні воно рветься догори. Після дощу “із хмар в’язкої гущі... / Немов курча зі шкаралупці // Прокльовується промінець (58). У вересні воно “дивиться на полонину – // Наполовину” (7), у грудні – голубить голий ґрунь. Використовує поет образ неба й висоти, що символізують прагнення ліричного героя: “Небо лягає в ріку горілиць”, хилиє голову невкриту, “Під небом розпачів і надій” розрісся прадавній корінь ліричного героя.

В аспекті почуттів ліричного героя М. Ільницького важливе місце посідає любов. Його інтимна лірика зовні стримана, але глибока, настояща на трепетних почуттях, найчастіше сповнена світлою печаллю. Ліричний герой часто згадує пережите в юності, що лишилося на обрії, той далекий клекіт любові, мов лелека, “через літа переліта”, освітлює пам’ять і зіграє душу (“Моя любов немов лелека”). Щемкою мелодією звучать слова: “Вже стільки літ про тебе я мовчу, / Вже стільки літ прийти до тебе хочу” (101).

Поетові хотілось би, щоб берег любові ніколи не відпливав. Іноді колись пережита любовна пристрасть лякає, ліричному героєві здається, що спомин душу викликає, “щоби на гак чіпляти за ребро” (“Ні, більше не писатиму я про...”).

Інтимна лірика М. Ільницького, попри, здавалося б, зовнішню врівноваженість, виповнена внутрішнім вогнем – отже, може сподіватися на відлуння в наших серцях. Поет уміє достовірно передати психологічний стан закоханого, що втрачає контроль над собою, і після зустрічі з коханою картає себе за це:

Спокійний був, прощаючись з тобою,
І неспокійний, як лишився сам.
Я говорив усе слова не ті,

І жести теж не ті були, і рухи.
Слова, які я вимовить хотів,
У горлі порозкльовували круки.
“Чертіж. Ожина. Пні замшілі” (102).

Душа закоханої людини здригається, як злякана сарна в лісі. Несподіване порівняння – поетична знахідка автора: коли немає поруч коханої, місто здається похмурим, а море – наче недосоленим (“Немає зі мною коханої”).

Супутниками інтимної лірики М. Ільницького стають берег любові, дорога, прощання, сон, спомин, пам’ять, розлука, біль. А ще річка, човен, плесо, плавба. Берег любові відпливає у світі. Біль пливе, “немов ріка – / Всю душу переповнює нестерпно (“Все мушу передумати...”). У сні ліричний герой правує човном любові в юність відлетілу (“Сон”), кохана приходиться у сні в образі весни, розквітлої яблуні, яка “не годна скинути цвіту” (“Ти у снах молода, як була”).

Поет уміє знайти образи, адекватні відповідному психологічному станові. Гіркоту розлуки поет відтворює образом потяга, що перейшов дорогу, мелодійною інтонацією, яку творять словесні повтори. До слова, мелодійність, наспівність із навіювальним ефектом властиві багатьом його творам. Віриться, що на ці твори звернуть увагу композитори: “Це сталося потім, сталося потім, / Нам перейшов дорогу потяг. / Ми розгубились, розійшлися, / А потім знову не зійшлися” (98).

Почуття ліричного героя М. Ільницького елегантне, вишукане, трепетне, просвітлено сумовите. Інтимна лірика поета – то хвилююче, світлопечальне виповідання вразливої душі. Вона приваблює своєю особистісною настроєвістю. Читати таку вишукану поезію – справжня втіха.

Мабуть, немає поета, який обійшов би тему творчості, адже вона – сенс життя. Такі вірші склали розділ збірки “Слово”. У поезії – душа поета, його бентежить, чи зможе він дотягнутися до тих крилатих слів, що озвуться живим голосом, висловити у слові “гірку покуту пізньої любові” (“До Музи”).

Слово для М. Ільницького – жива істота, воно росте, “немов росте трава”, звиває, як птах, гніздо в душі. Народжується з радості й печалі. Це дорогоцінний скарб, що бере у спадок людський біль і сміх. Поет викопиє його у прихистку душі, відчуває, як рима б’ється об німий папір, називає поетів вічними багачами й вічними боржниками, які мусять за “втіху платити болем / за радість платити печаллю / Як платить гірким зернятком / за квіт солодкий бузок” (86). Поет уперто шукає своїх слів, “надійних, як послів”, знаходить їх “у словнику лісів, полів, городу” (“А поїзд рушив і з плечей – гора”). Він максималіст у прагненні новаторства, чужого слова не зримує, якщо свого не знайде. Здається, слова однакові, але одне, сокровенне, у п’яті чола “Сяйне – як цвяшок у підкові, / Як промінець у скалці скла” (88). Треба неодмінно знайти власну метафору, вона, за словами поета, як дівка, “Чужа метафора – вдова” (87). Слова народжуються, як зело, проростають під серцем, розливаються сотнями звуків, тягнуться ввись, як дерева, відроджуються, як фенікс-птах (“Слово”).

Процес пошуку необхідного слова викликає в М. Ільницького цікаві асоціації: воно “наче згряя риб, / Пірнає прудко в річку, / А то ховається як гриб, / Під молоду смерічку. / То з’явиться, то утече, / Неначе відьма в комин, / А то раптово обпече, / Немов далекий спомин (87-88). Народження свого слова для автора – свято душі. Його творять шляхетні метафори й несподівані порівняння: “Являється за словом слово / Й горить на крайчику пера. / Немов криниця смерекова, / Коли підрізана кора”

(68). М. Ільницький ставиться до слова з особливою ніжністю й любов'ю, порівнює його з листком на зрубаній навесні яблуні ("За втіху платити болем").

Талановитий митець завжди самокритичний, вимогливий до себе, сповнений сумнівами, чи вродиться справжнє слово на білому полі паперу:

Поет – він пише так, як дише,
А я пишу, немов грішу.
Можливо, сам святий Петро

Мені перелама перо
І скаже він мені колись:
– Писав ти віршики? Молись (86).

Один із віршів М. Ільницького має назву "Я чистий лірик, чистий лірик". Ця самоатестація – чиста правда: ні політичних, ні соціальних декларацій у збірці "Вересневі відлуння" не знайдеш.

Добре знаючи здобутки літератури, теорію мистецтва, автор не дозволяє собі легкопису. Його лірика виборена, виболена, вишукана, приваблює багатством строфіки: тут сонети, рондо, газелі. Він прихильник дисциплінованої класичної поезії. Лаконічний, прагне до афористичності. Запам'ятався: "Є ті, що перед об'єктивом, / Є ті, що становлять тло" (26). Трапляється, "Душа наївно-безборонна, / В чужі ховається слова". Але коли душа злітає у творчу вись, народжується власне, вистраждане слово – щире, чисте, як вода із "колодязя глибокого", виколисане в душі.

Така чиста, світла, пропущена крізь душу лірика Миколи Ільницького.

Отримано 27 березня 2012 р.

м. Ужгород

